

Lucio Magri
Problemi marksističke teorije
revolucionarne partije
s engleskog prevela Petra Ćurlin
e-mail: petracurlin@yahoo.com

Problemi marksističke teorije revolucionarne partije

Lucio Magri
s engleskog prevela Petra Ćurlin

Prijevod

Bilo bi uzaludno u Marxovim spisima tražiti potpunu i sistematičnu teoriju proleterske partije, njene prirode i karakteristika, baš kao što bi bilo uzaludno tražiti dokraja razrađenu definiciju koncepta klase. Partija i klasa dvije su važne točke Marxovih promišljanja koje nisu do kraja razrađene. To međutim ne treba značiti da u Marxovim djelima nema implicitne definicije ovih pojmova koji su ključni za logiku i znanstvenu plodnost njegove misli. Marxovi tumači često s pravom tvrde kako kamen temeljac njegove misli valja tražiti u njegovoj kritici ne tek jedne filozofije već ukupne filozofije, ne jedne utopije nego cjelokupne utopističke misli, što je lijepo demonstrirano u *Tezama o Feuerbachu*. Predmet je ove kritike podjela između istine i povijesti, između bića i misli koja je, nakon što je dominirala čitavom poviješću čovječanstva, ostala neuništena u Hegelovom sustavu. Istovremeno, Marxova je kritika premostila, u principu kao i u činjenicama, sve dihotomije između faktualnosti povijesti, ostavljene vlastitoj nepomičnosti ili slučajnosti, i apsolutnih ideala koje se slijedilo neovisno o njoj (vjersko otuđenje) ili koje joj se apstraktno pretpostavljalo (prosvijećeni utopizam).

No očito je iz same forme, tona i konteksta ove kritike (Jedanaesta teza: "filozofi su svijet samo različito *interpretirali*, radi se o tome da ga se *izmijeni*."¹) da Marx odbija i štoviše bori se protiv svake njene interpretacije koja vodi povijesnom iracionalizmu ili lažnom racionalizmu determinizma. Naprotiv njegova je svjesna namjera zasnovati u teoriji i promovirati u praksi djelovanje čovjeka u povijesti kao subjekta slobodne volje, slobodnog da slijedi racionalno uređene odluke i ciljeve.

¹ K. Marx, *Teze o Feuerbachu*, Naprijed, Zagreb, 1967., str. 339.

Marxova teorija proletarijata

*Marksistička
teorija
subjekta*

Marx je zapravo pokušao, na način koji je u skladu s hipotezom od koje je krenuo, riješiti pitanja koja su prethodno bila postavljena na čisto spekulativnoj razini, dovodeći ih u vezu s poviješću i društvenom stvarnošću. Naime u povijesti i društvenoj stvarnosti te u njihovim širokim razvojnim linijama vidio je ujedno teoretske temelje ne-metafizičke, ne-objektivističke znanosti o čovjeku te konkretnu tendenciju i objektivu mogućnost ostvarenja takve znanosti.

Očito je da, kada bi se takva mogućnost mogla promatrati s posve vanjskog i objektivnog gledišta, kao što je, čini se, moguće znanstveniku na području prirodnih znanosti, problem bi postao mnogo jednostavniji. No sam je Marx u ovoj kritici Feuerbacha napao "osnovnu manu svakog materijalizma" koji, prema njegovim riječima, sadrži "stvarni objekt onakav kakav se pričinja osjetilima, tek u formi objekta promatranja; ali ne i kao osjetilnu ljudsku aktivnost, kao praktičnu radnju, a ne kao nešto subjektivno." Ključni aspekt dijalektičke metode kakvu je razvio Marx jest analiza stvarnosti koja je ne izolira ni od procesa formacije ni od veze sa subjektom koji je poznaje ili, iz općeg konteksta, "totaliteta" u koji je ugrađena.

Istraživanje društvene i povijesne stvarnosti koja teži prema značaju, stremljenjem i vrijednošću, istovremeno izbjegavajući sve oblike platonizma i idealizma, pretpostavlja za nju u stvarnosti lako odrediv temelj – subjekt koji je sposoban steći ovo znanje, čija joj priroda i stajalište u stvarnosti daju život. Drugim riječima mora postojati subjekt za kojeg i u kojem znanost i svijest teže poistovjećenju te u svojoj uzajamnoj dijalektici pokreću stvarni proces znanja kao jedinstva teorije i prakse. No možemo li ovakve temelje znanosti o društvu i čovjeku pronaći u povijesnoj stvarnosti? Rješenje očito ne možemo tražiti u apstraktnim i polupovijesnim definicijama prirode i čovjekova bića. To bi bio povratak u plićak dogmatičke metafizike koji bi spriječio ustanovljenje samih temelja dijalektike. Ako koncept "čovjeka" zamijenimo stvarnim, povijesno definiranim čovjekom, rješenje se čini još teže dohvatljivim. Kapitalističko društvo s kojim se Marx susreo u svojoj analizi te sva znanstvena i kulturna misao koja predstavlja njegovu svijest ponudili su sliku pojedinca koji je s jedne strane odvojen od društvenog tijela te tako po definiciji zarobljen tijesnim granicama određenog interesa, podnosi proizvodnje kao poopćeni oblik razm-

jene i vrijednosti), povijesni je subjekt dospio u stvarnost. Ovaj je subjekt “biće” koje je intrinzično sadržavalo kritičku svijest dane društvene ukupnosti, kao i mogućnost rekonstrukcije te ukupnosti koja čovjeku omogućuje da dosegne znanje i ostvari kontrolu nad svijetom koji ga okružuje. Ovaj subjekt-objekt koji “u svijesti samoga sebe rekonstruira znanost o društvu” i koji stoga može predstavljati objektivne osnove znanja (a time i same analize koja je vodila do te identifikacije) bio je proletarijat. Ne proletarijat u smislu “šta ovaj ili onaj proleter ili čak ceo proletarijat u datom trenutku *zamišlja* kao svoj cilj. Posredi je *šta* on *jeste* i *šta* će shodno svom *biću* biti istorijski prinuđen da učini.”²

Prijevod

Proletarijat, u stvari, izražava i obnavlja čitav mehanizam koji regulira kapitalističko društvo. On u sebi predstavlja prirodu ljudskoga rada kao produkta, odvojenost čovjeka i posla te univerzalnu otuđenost “(vladajuća klasa i proletarijat predstavljaju isto samootuđenje)”. No dok se buržoazija “oseća dobro i podržanom, gleda na otuđenja kao na svoju sopstvenu moć i poseduje u njemu privid ljudske egzistencije; druga se oseća u otuđenju uništenom, vidi u njemu svoju nemoć i stvarnost neljudske egzistencije.”³

Borba proletarijata protiv klasnog neprijatelja te njegovo oslobođenje univerzalni su u dvostruko radikalnom smislu. Prvo, oslobađajući se, on mora istovremeno osloboditi klasu koja ga tlačí, tog zatvorenika istog mehanizma kroz koji vlada. Drugo i općenitije, ovo oslobođenje dokida odijeljenost čovjeka od društva i njegovu podređenost slijepim silama povijesti, omogućujući tako nastanak društva koje postaje “posve ljudsko.”

Proletarijat je štoviše istovremeno proizvod i karijera povijesti i dinamike u kojoj razvoj proizvodnih snaga i socijalizacije procesa proizvodnje omogućuju svrgavanje postojećeg društvenog uređenja i njegovu reorganizaciju na novim osnovama. Njihova protuslovlja to štoviše *zahtijevaju*. Tako revolucija postaje ne samo moguće već nužna – revolucija bez presedana koja može po prvi put započeti društvenu integraciju čovjeka i svjesno ovladavanje njegovom povijesnom sudbinom. Ovo baca novo svjetlo na prelazak “filozofije” u praksu. Revolucija proletarijata izdiže se kao sredstvo utemeljenja oblika znanja koje je “ne-

² Karl Marx, *Sveta porodica u Glavni radovi* ³ *Ibid.*, 278.
Marxa i Engelsa, Stvarnost, Zagreb, 1979.,
str. 279.

ideološko”, univerzalne kulture, znanosti o društvenoj stvarnosti. Istina koju ona doseže predmet je stalne samo-kritike unutar povijesnog razvoja, ne prestajući time biti teoretski određiva i istinita.

Partija i klasa

*Marksistička
teorija
subjekta*

Istovremeno, ovaj radikalni i univerzalni karakter koji predstavlja ujedno snagu i veličinu radničke klase, implicitno sadrži i jednu slabost. Za razliku od svih drugih klasa ili društvenih grupa koje mu prethode, za proletarijat revolucija predstavlja proces prelaska i samo-suzbijanja. Buržoazija je primjerice već odredila vlastitu prirodu i fizionomiju unutar konteksta feudalnog društva. Za nju osvajanje države i preobrazba društva predstavljaju konačnu ratifikaciju, poopćenje njenih klasnih interesa, stvarajući, zapravo “buržoazijsko društvo.” Revolucija proletarijata s druge strane mora stvoriti besklasno društvo. Kako je napisao Lukács: “Proletarijat se dovršava time što se ukida, time što dovođenjem svoje klasne borbe do kraja ozbiljuje besklasno društvo.”⁴

Proces samo-suzbijanja ne može se ograničiti samo na usku “konačnu” fazu već je povezan s ukupnom poviješću klase od njezina nastanka nadalje. Razvoj kapitalističkog društva i rast revolucijske krize u njemu za radnike znače sve rigorozniju društvenu podređenost, pooštrenje otuđenosti i društvene izolacije. Stoga se proletarijat u svojoj neposrednosti i čistoj objektivnosti čini najvjernijim izrazom kapitalističke stvarnosti, njenim najponosnijim svjedokom. S druge strane kao revolucionarna klasa ili jednostavno kao odlučno ujedinjena klasa, proletarijat nema čisto “objektivnu” egzistenciju. On može doseći puninu svoje stvarnosti tek posredstvom revolucionarne svijesti. U nedostatku takve svijesti, on ostaje tek objektivna mogućnost. Sam je Marx ovo sažeo u sljedećoj rečenici: “Radnička klasa ili je revolucionarna ili je – ništa.”⁵ Instrument, nužno mjesto ove “konstituirajuće svijesti” jest partija: “Proletarijat ne može djelovati kao klasa ako nije organiziran u nezavisnu partiju.”⁶

⁴ Georg Lukács, *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb, 1970., str. 147.

⁵ Karl Marx, *Pismo Schweitzeru*, 13. veljače 1865 (Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, 1979), str. 415.

⁶ Londonska konferencija međunarodnih radničkih udruga, 1871.

Sada su očite osnovne karakteristike ili barem teoretske pretpostavke Marxovog pojma revolucionarne partije. Ne radi se o empirijski utemeljenoj formaciji koja vodi društvenu grupu na političkom planu već o svjesnom predvodničkom tijelu pomoću kojeg radnička klasa nadilazi vlastitu fragmentarnost i podčinjenu neposrednost. Nije riječ o pukom "sredstvu djelovanja" u rukama već postojećeg povijesnog subjekta s vlastitim određenim karakterom i ciljevima, nego predstavlja medij kroz koji subjekt određuje sama sebe, definirajući vlastite ciljeve, uključujući i povijesni cilj. Ovaj se cilj ne može *ab initio* definirati apstraktnim ili statičkim terminima naprotiv sam je cilj proizvod rastuće klasne svijesti koji se formira kroz revolucionarnu praksu. Na taj način odnos između partije i klase postaje u potpunosti dijalektičan. S jedne strane partija i revolucionarna svijest izvan su klase ili barem izvan njene društvene neposrednosti; s druge strane one moraju ostati dio klase, predstavljajući njenu svijest o samoj sebi, praksu koja otkriva njene tajne, konačni rezultat njenog stvarnog povijesnog sazrijevanja. Zbog svega toga revolucionarna partija samim svojim postojanjem predstavlja operativnu kritiku buržoazijske države te naviješta premošćivanje jaza između političkog i građanskog društva, između čovjeka i građanina. Organizacija partije je zauzvrat određena njenom ulogom kao čimbenika preobrazbe čovjeka i društva, kao sredstva oblikovanja novog i drugačijeg društvenog poretka.

Granice Marxova doprinosa

Postoji međutim jedan aspekt teorije proleterske partije, i to nipošto nevažan, koji Marx nikada nije posve razjasnio. Ograničen na neposrednost prevladavajućih uvjeta, proletarijat ne može doseći potpunu viziju društvenog sustava kao cjeline niti može promovirati njegovo svrgavanje. Djelovanje proletarijata kao klase može biti ostvareno tek kada se nađe ova neposrednost i to posredstvom revolucionarne svijesti. Koji je dakle proces, mehanizam koji proizvodi ovu svijest? Ili, da pitanje postavimo još preciznije: može li se ova klasna svijest spontano razviti u proletarijatu, vrlinom intrinzične nužnosti, utemeljena na elementima već prisutnim u njegovoj društvenoj objektivnosti i koji postupno počinju dominirati ostalim elementima koji su ga u početku osuđivali na podređeno i fragmentirano stanje? Ili revolucionarna

svijest mora predstavljati globalni odmak od neposrednosti proletarijata koji proizvodi kvalitativni dijalektički odskok – složena interakcija između vanjskih sila i spontanog djelovanja same klase?

Marx se nije uhvatio u koštac s ovim problemom. Čak i ako je, kako ćemo vidjeti, njegova opća koncepcija revolucije proletarijata indirektno sugerirala određeno rješenje (ono “vanjskog elementa” prije nego spontanosti), nema sumnje kako se mnoge njegove izjave (one značajne) mogu koristiti u prilog suprotnom zaključku. Ovo nipošto nije beznačajno, nije slučajnost kako je teoretska debata o revolucionarnoj partiji usmjerena upravo na ovo pitanje.

Bernsteinov evolucionizam i anarhizam

Spontanistička koncepcija klasne borbe imala je, i još uvijek ima, dvije oštre verzije: Bernsteinov evolucionizam i anarhizam. Ako bismo konstitutivne elemente revolucionarne svijest tražili u društvenoj stvarnosti i iskustvu proletarijata, isključujući iz toga sve vanjske izvore, ostaju nam samo dva moguća kandidata. Ponajprije svijest radnika kao proizvođača, izraz modernih proizvodnih sila, specijalizirani rad i socijalizacija proizvodnje. Budući da je on sam najveća sila proizvodnje proletarijat mora doći u sukob s odnosima proizvodnje koji onemogućuju njegov puni razvoj te zauzvrat tražiti uspostavu novih odnosa koji će omogućiti kontinuiran i planiran rast proizvodnje. S ovog gledišta revolucija proletarijata čini se kao sljedeći korak u povijesti bez ikakvog oštrog skretanja s prvotnog puta i bez kvalitativnog odmaka, u procesu koji nastaje unutar strukture kapitalizma i zahvaljujući toj strukturi. Jedini novi element koji se uvodi jest zamjena anakronističkih oblika vlasništva, nova raspodjela prihoda te planirana regulacija proizvodnje. Najviša sastavnica kapitalističkog sustava, nadničarski rad i odnos razmjene, ne mogu biti propitani u ovoj perspektivi jer radnik kao proizvođač već predstavlja kvintesenciju ove sastavnice. Sukladno tome ciljevi su revolucionarne ofenzive raspodjela suvišne vrijednosti te anarhija tržišnog sustava, a ne višak vrijednosti i iskorištavanje kao takvo. Logično slijedi da revolucija proletarijata ne može predstavljati ništa doli završnu točku u evoluciji kapitalizma. Fundamentalni aspekt ove evolucije jest ekonomski razvoj. Revolucionarna svijest predstavlja

tek odraz ovog razvoja koji u određenom trenutku mora poprimiti oblik kritike institucionalnih osnova ovog sustava. Tako smo logički došli do Bernsteinova sustava – evolucionističkog ili ekonomskog socijalizma, u potpunosti lišenog bilo kakve dijalektičke komponente. Očito je da “povijesni i ljudski značaj” revolucije ovdje može biti uveden u apstraktnom obliku etičkih vrijednosti izvan samog povijesnog procesa, smještenih na apsolutne krajeve, koji uzimaju oblike neokantovskog i weberovskog idealizma.

U drugom slučaju, ponovo sa stajališta spontane evolucije proletarijata u njegovoj neposrednosti, možemo razlikovati “čisti protest”, apsolutnu negaciju uspostavljenog reda i svođenja ljudskog bića na status nadničara. Na osnovi iskustva otuđenja kojeg može biti neposredno svjestan, radnik razvija svjesnije i radikalnije oblike protesta, šireći negaciju s one buržoazijskog poretka do bilo kakvog poretka, od otuđenog rada do svakog rada, od zakona koji ga tlače do svih zakona. Ovdje dolazimo do anarhističkog rješenja i oscilacije između primitivnog komunizma i individualističkih oblika protesta.

U oba slučaja, iako na različite načine, očito je da spontanost vodi posvemašnjoj likvidaciji marksističkih pojmova revolucije i povijesti.

Prijevodi

Lenjinova kritika spontanizma

Lenjinova politička misao, kao obnova marksizma suočenog s prevladavajućim oblicima evolucionističkog oportunističkog i utopističkog anarhizma svoju polazišnu točku nalazi upravo u radikalnoj kritici spontanizma. S dobrim razlogom. Jer ova kritika spontanizma bila je vrlo potrebna, kao i sveukupni lenjinizam, u kontekstu specifičnih i konkretnih potreba ruskog revolucionarnog pokreta. Očiti su paralizirajući učinci evolucionističkih koncepcija u nazadnjačkoj zemlji gdje se proletarijat razvijao u granicama koje je odredilo pred-buržoazijsko društvo; zbog njih je radnička klasa bila prisiljena čekati postupno ostvarenje buržoazijske revolucije. S druge strane nije li jednako očito da bi, u slučaju da se ruska revolucija odigrala u nazadnjačkom kontekstu, njena vlastita nezrelost nužno prisilila radničku klasu na reorganizaciju proizvodnje te dug period proletherske moći države? Lenjin se suočio s ovim problemom u njegovim začecima te predložio daleko radikalni-

je rješenje no što je Marx to ikada pokušao. U znamenitom djelu *Što da se radi?*, napisao je: "Rekli smo da socijal-demokratske svijesti kod radnika nije moglo ni biti. Ona je mogla biti donesena samo spolja. Historija svih zemalja pokazuje da radnička klasa isključivo svojim snagama može izgraditi samo tredjunionističku svijest, t. j. uvjerenje da je potrebno udruživati se u saveze, voditi borbu protiv poslodavaca, natjerivati vladu da izda ove ili one za radnike neophodne zakone i t. d." zaključuje: "Ali spontani razvitak radničkog pokreta vrši se baš u pravcu njegova podvrgavanja buržoaskoj ideologiji...zato se naš zadatak, zadatak socijal-demokracije, sastoji u borbi protiv spontanosti."⁷ Ovo je očito bilo dovoljno da kritiku spontanizma učini konačnom u svim njenim oblicima. Tako je Lenjin vratio prvotni značaj marksističkoj teoriji partije kao auto-negacije proletarijata, prelaska iz njene neposrednosti te tako nastale koncepcije revolucije kao kvalitativnog pomaka, radikalne promjene smjera, novog pomaka u povijesti čovječanstva.

Pa ipak ne možemo previdjeti činjenicu da radikalna afirmacija u "*Što nam je činiti?*" na kojoj je Lenjin utemeljio svoju teoriju o partiji, nije bila posve rigorozno i zadovoljavajuće ustanovljena. Ustvari, sam ju je Lenjin opravdao i ilustrirao ovim Kautskyevim citatom: "Socijalizam kao doktrina ima, naravno, svoje korijene u modernim ekonomskim odnosima, baš kao što ih ima i klasna borba proletarijata. (...) No socijalizam i klasna borba dolaze ruku pod ruku, a ne jedno iz drugoga; svaki nastaje u drugačijim okolnostima. Moderna socijalistička svijest može se pojaviti samo na čvrstim znanstvenim temeljima. Moderna ekonomska znanost u jednakoj je mjeri uvjet za socijalističku proizvodnju kao i primjerice moderna tehnologija te proletarijat, koliko god to želio, ne može stvoriti jedno bez drugoga. Oboje nastaju iz modernog društvenog procesa. Sredstvo znanosti nije proletarijat već buržoazijska inteligencija... tako je socijalistička svijest nešto što je u klasnu borbu proletarijata uvedeno izvana, a ne nešto što spontano nastaje u samom proletarijatu."⁸

Nema sumnje da su u ovom odlomku skicirani obrisi vrlo važne istine naime svijest da vanjski element, zahvaljujući kojem se proletarijat može osloboditi okova svoje neposrednosti i izgraditi sebe kao revolu-

⁷ V. I. Lenjin, *Što da se radi*, Kultura, Beograd, 1949., str. 33 i 42.

⁸ Karl Kautsky, *Komentar na program Hainfeld Socijaldemokratske partije Austrije*, Die Neue Zeit, 1901.

cionarnu klasu, mora biti određen u znanosti i kulturi. Ako proletarijat predstavlja univerzalnog subjekta, ako se svijest i znanost u njemu povezuju i ako je njegova revolucija istovremeno temelj „ljudskog“ društva i istinskog znanja o društvu i povijesti, tada revolucionarni proces i afirmacija proletarijata kao klase moraju trajno predstavljati potragu za istinom i stvarni razvoj povijesti misli koja nadilazi njegove tradicionalne antinomije. Dijalektika kroz koju se proletarijat konstituira kao klasa te stječe revolucionarnu svijest mora dakle biti utemeljena na odnosu između proletarijata i znanosti te proletarijata i kulture. Posrednički je element u ovom odnosu marksizam, kao revolucionarna ideologija proletarijata, istovremeno rezultat i kritika prethodne misli.

Prijevod

Kautsky: shema prosvjetiteljstva

No kod Marxa su, kako smo vidjeli, koncepti znanosti i svijesti, teorije i prakse, zamišljeni dijalektički. Znanost nije znanje o čisto objektivnom svijetu, pročišćenom od svake subjektivnosti, niti o društvenim formama apstrahiranim i odvojenim od povijesnog razvoja; znanost je zapravo dio povijesti, izraz same djelatnosti subjekta konkretno prisutne u stvarnosti koju istražuje. Znanost dakle uspostavlja objektivni oblik znanosti, ali oblik koji je trajno podložan samokritici, koji se neprestano razvija prema razumljivijim totalitetima. Revolucionarna svijest se, za marksizam, ne pretvara u samostalnu znanost, zamišljenu i definiranu nezavisno od klase i klasne prakse. Zato ne postoji jasna opreka između partije kao sjedišta revolucionarne svijesti s jedne strane te klase s druge strane klase kojoj je suđena njena neposrednost i podređena uloga sve do trenutka konačne samo-supresije. Naprotiv revolucionarna svijest i partija za Marxa predstavljaju istinu o znanosti na određenom stupnju razvoja revolucionarne prakse proletarijata. Revolucionarnu svijest i partiju smatra se stoga kao dijelove procesa, a istina koju predstavljaju mora biti formirana u organskoj povezanosti s životom klase te trajno podložna njenoj kritici.

U gore citiranom Kautskyevom odlomku naprotiv ovi se pojmovi čine odvojeni i oprečni jedan drugome. Revolucionarna svijest svedena je na znanost, znanost o objektivnoj stvarnosti (kapitalističko društvo) koja stoga može postojati isključivo na intelektualnom nivou; dok je

revolucionarna praksa također predstavljena kao proces ostvarenja ove znanosti. Ova regresija u prosvjetiteljsku shemu imala je teške posljedice koje možemo vidjeti u liku samog Kautskyja.

Čim je socijalistička svijest svedena na “znanost o kapitalističkom društvu” ili čak, što je često slučaj, na “ekonomsku znanost”, ona može voditi jedino prema ideji objektivne nužde socijaliziranja sredstava proizvodnje i planirane ekonomije. Socijalistička revolucija tako postaje tek konačna faza ionako neizbježnog procesa. Proletarijat je pozvan tek da razmatra i prati evoluciju objektivnih sila a ne da gradi i određuje novi društveni poredak, novi oblik ljudskog života već samo da uspostavi njegovu “materijalnu osnovu”, njegove preduvjete. Konačni cilj, kraj pred-povijesti, vladavina slobode, prognani su u apstraktnu budućnost; ostaju, i moraju ostati izvan samog procesa. Iz toga slijedi da revolucija proletarijata nije istovremeno samouništenje radničke klase; ova su dva procesa međusobno oprečna i vremenski odvojena. Rušenje kapitalističkog sustava te izgradnja novog društvenog poretka na prvi se pogled čine kao djela proletarijata no u stvarnosti do njih dovodi djelovanje samodostatnih objektivnih sila. Ponovo smo, dužim i težim putem, došli do evolucionističkog i ekonomističkog stajališta, a time i do novog tipa spontanizma. Upravo je tu završio i Kautsky, odatle i njegovo nerazumijevanje “nezrele” boljševičke revolucije i njegove likvidacije koncepta diktature proletarijata.

Boljševizam: jakobinska ograničenja

Lenjin nikada nije prihvatio ovu koncepciju. Prijelaz s kapitalizma na socijalizam za njega nikada nije bio neizbježan proces, kob koju diktiraju objektivne sile razvoja unutar kapitalističkog društva. Naprotiv on je smatrao kako su te sile nesposobne čak i provesti buržoazijsku revoluciju dok bi njihov spontani razvoj doveo do krize civilizacije, novog mračnog vijeka. Djelovanje kojim se proletarijat uključuje u ovaj proces ispravlja njegovu dinamiku te uvodi nova i pozitivna rješenja. On tumači i ostvaruje intrinzične mogućnosti koje povijest nudi kroz stvarna kretanja no ipak predstavlja izbor, izraz slobodne volje. Revolucionarna svijest stoga ne može biti tek “znanost o kapitalističkom društvu” već mora biti i kreativna djelatnost proletarijata u procesu nje-

gove samo-supresije. Ona ne može biti znanost o ekonomiji već mora biti “kritika ekonomije”, kao što ne može biti ni puki produkt prethodne misli već ju mora prevladati.

Međutim čak i ako se Lenjinov kontekst posve razlikuje od Kautskyjevog, ostaje da opozicija socijalističke svijesti, koju nosi i kodificira partija te neposredna stvarnost klasne borbe nije posve svladana u Lenjinovu djelu *Što nam je činiti?* Ovo ograničenje ima značajne posljedice za njegovu opću koncepciju partije koja rezultira trajnom i nesavladivom opasnošću od jakobinizma. Partija riskira postati nositeljica revolucionarne svijesti nadređene klasi te sredstvo neosporne zloupotrebe; klasa tako može postati instrumentom planova koji mogu biti u skladu s nekim od njezinih konačnih ciljeva no u čijoj razradi ona ne sudjeluje, istovremeno surađujući u njihovoj realizaciji s tek djelomičnim razumijevanjem. Stvarno sudjelovanje masa u revolucionarnom procesu u opasnosti je da postane pokret “protesta” neposredne pometnje – neizbježno i karakteristično naličje jakobinizma – dok njena povezanost s općim strategijama ostaje u nadležnosti partije.

Prijevod

Lenjin je uvijek prvi bio svjestan ovih ograničenja partije koju je izgradio te opasnosti koje joj stoga prijete te se u teoriji i praksi odlučno borio kako bi ih prevladao. Nije slučajno da je kasnije proveo duboko i detaljno preispitivanje formulacija izraženih i u *Materijalizmu i empiriokriticizmu* pokušavajući kroz drugačije čitanje Hegela nadići svaki trag prirodnog scijentizma te na rigorozan način vratiti dijalektičku metodu. Niti je slučajno da je, posebice nakon Oktobarske revolucije, vodio neumoran politički rat protiv voluntarističkog ekstremizma kao i protiv nadiruće plime birokratizma, tendencije da se diktaturu proletarijata preobrazi u diktaturu partije, protiv svakog odvajanja od života masa te svakog proizvoljnog ograničavanja demokracije unutar klase i partije.

No ova borba nije mogla završiti potpunom pobjedom; niti je teorijski problem mogao biti u potpunosti nadvladan. Ove su se opasnosti uvijek iznova vraćale te im se moralo neprestano odolijevati. Jer ograničenja koja su otkrivala nisu bila tek subjektivna, bila su ukorijenjena u stvarnosti. Ona su zapravo predstavljala ograničenja Lenjinove teorije utoliko što su odražavala objektivna ograničenja same ruske revolucije, a time i određene faze svjetske revolucije. Lenjin je ispravno vjerovao da ruski proletarijat mora provesti vlastitu revoluciju kako bi osvojio moć prije konačnog razvoja kapitalističkog društva, ne samo

kako bi zagantirao ekonomski i društveni napredak Rusije već i kako bi odolio katastrofalnoj logici imperijalizma na svjetskoj razini te tako otvorio nove mogućnosti proletarijatu diljem svijeta. No sve ovo ne umanjuje činjenicu da se takva revolucija, u takvim uvjetima, nužno morala susresti s poteškoćama. To je značilo u prvom redu osvajanje moći na temelju stvarnog pokreta te programiranje platforme koji su većim djelom bili strani socijalističkoj revoluciji. Također to je značilo i dug period moći kako bi se zaključile još nedosegnete povijesne faze, u kojima je cilj socijalizma bio razlučiv u odlukama i djelima vladajuće klase samo na protuslovne i nimalo transparentne načine. Napokon to je značilo da inicijalni, odlučni koraci revolucije naglašavaju gotovo isključivo najelementarnije i najneposrednije interese masa, dok je globalni značaj revolucije, u smislu univerzalnog otkupljenja koje je ona predstavljala, morao biti potisnut u pozadinu. Nije jasno objašnjava li upravo ova stvarnost postanak partije koja nikada nije uspjela posve iskorijeniti jakobinska ograničenja. Treba li u ovome kontekstu tražiti razlog što partija nije uspjela aktivno preoblikovati vlastite konačne ciljeve ili dokraja izraziti univerzalnu pozitivnost vlastite revolucije, i zašto je podbacila u zadaći da se zauvijek riješi svakog birokratskog rasta i sektarijanske fosilizacije.

Lenjin i čitava skupina vodećih boljševika, bili su toliko svjesni ovih teškoća i ograničenja da čak ni u neposrednom zanosu revolucijske pobjede nisu zaboravili naglasiti djelomičnu narav svoga ostvarenja, oslanjajući se na mogućnost širenja revolucije izvan granica Rusije, što bi im bilo dalo veće mogućnosti u kontekstu zrelijih povijesnih okolnosti. Čak i ako su se kasnije uspjeli suočiti sa stvarnošću, s iznimkom Trockog i problemom izolacije revolucije, preuzimajući titansku zadaću "građenja socijalizma" u jednoj državi, to ih ipak dugo vremena nije spriječilo da u vidu zadrže opasnosti koje im prijete na tom nužnom putu.

Koncepcija partije i njena organizacijska praksa bile su tako sve više uvjetovane Lenjinovim titanskim poslom, težinom "prvog prodora", teškoćama izolirane revolucije koju nijedan teoretičar ni militanti nisu mogli predvidjeti. Proučavajući konkretnu organizaciju i vodstvo klasične Lenjinove partije možemo primijetiti ispreplitanje veličine i ograničenja.

Ako nakratko uzmemo u obzir kritike i hvale Lenjinove koncepcije partije od strane predstavnika zapadnjačkog lijevog marksizma, Luxemburgove i Lukácsa, lako je zaključiti kako u kulturnim i povijesnim okolnostima onoga vremena nije moglo biti prirodnijeg ni plodnijeg stajališta od Lenjinova.

Luxemburgin napad i njemačke lekcije

Rosa Luxemburg pokrenula je odlučan i značajan napad na Lenjinovo stajalište koji, unatoč svojim drugim promjenjivim i protuslovnim aspektima, ostaje konstantna značajka njena 20-godišnjeg odnosa s boljševizmom. Njen prvi burni odgovor odnosi se na *Što da se radi?* i *Jedan korak naprijed, dva koraka natrag*. U svom slavnom pamfletu *Centralizam i demokracija*, Luxemburg je otvoreno optužila Lenjina da se drži blankističke radije no marksističke koncepcije partije. Prema njenim riječima Lenjinova teorija vidi partiju kao kvazi-religijsku sektu koju na okupu drži vojna kohezija, udaljenu i ravnodušnu prema životu i svakodnevnim nedaćama naroda. Luxemburg nastavlja na praktičnoj razini, kritizirajući centralističku liniju koju Lenjin predlaže za reorganizaciju Rusije, kao i njegove tvrdnje kako je neophodno prenijeti borbu protiv oportunitizma na organizacijski plan, čineći tako partijsko usmjerenje ideološki i politički homogenim.

Prijevod

Međutim dok je njena kritika bila ponajprije polemička i usmjerena na određene sekundarne značajke, na oštrinu nekih od Lenjinovih formulacija, također je bila potkrijepljena značajnijom motivacijom, otkrivajući povezanost Luxemburgine misli sa spontanističkim pristupom. Primjerice ona piše: "U njenim širim smjernicama, političke odrednice socijalne demokracije nisu izmišljene već su rezultat velikih kreativnih djela spontane klasne borbe koja je često elementarna i uvijek eksperimentalna. Nesvjesno prethodi svjesnome, a logika objektivnog procesa prethodi subjektivnoj logici njenih protagonista."⁹

Izražavanje vjere u spontanost masa može se činiti zapanjujućim kod Rose Luxemburg te stoga mora biti ocijenjeno i definirano u svjetlu njene vlastite verzije. Ona je u vrijeme prve ruske revolucije bila najzobiljniji i najodlučniji protivnik bernštajnovskog oportunitizma i njegovih evolucionističkih premisa. Stoga je na višoj razini bila prvog i, na neki način, najrigoroznijeg teoretičara "nezrelosti" revolucije proletarijata, neizbježne "nedovršenosti" buržoazijske revolucije. Niti se ograničila na priznanje nezrelosti i nedostatnosti činjeničnih podataka iz kojih je izvlačila određene zaključke. Pokušala je znanstveno analizirati nji-

⁹ Organizacijski problemi ruske socijal-demokracije, str. 9 (engleski prijevod)

hovo porijeklo razrađujući Marxove sheme reprodukcije te pripisujući ključnu ulogu u razvoju uravnoteženosti sustava pred-kapitalističkom sektoru. Njena je koncepcija stoga bila vjerna toj revoluciji kao kvalitativnoj promjeni; ona je nužno pretpostavljala revolucijsko osvajanje moći i partiju sposobnu prenositi i unificirati spontane napore radnika u konkretnu strategiju na političkom nivou.

Kako je onda njena spontanistička vizija mogla biti povezana s ovim malo vjerojatnim temeljem? Moje je mišljenje da je osnova ovog paradoksa u odlučujućoj ulozi koju je Rosa Luxemburg pripisala, naglašavajući je, konačnoj krizi kapitalizma u revolucijskom procesu, što je zamislila kao ekonomsku nemogućnost preživljavanja sustava te kao kataklizmički kolaps njegove ekonomske i društvene ravnoteže. Sama kriza koju je kapitalizam pokrenuo, dramatične napetosti tako oslobođenih sila vode radničku klasu kroz brz i u velikoj mjeri spontani napad na ukupni sustav. Sama činjenica da do takve krize može doći kada su sile proizvodnje na naprednom nivou, kao rezultat njihova zrelog razvoja, osigurava nužne uvjete za svrgavanje kapitalizma te brzu preobrazbu u novi društveni poredak s visokom i trajnom razinom poleta radničke klase i narodnih masa.

Razumljivo je dakle da je u vrijeme ruske revolucije Rosa Luxemburg ponavljala svoju kritiku ruske partijske organizacije i vladajućih boljševika. U “blankističkom” karakteru prvog i diktatorskoj krutosti

¹⁰ Rosa Luxemburg, *Ruska revolucija*. U ovom pamfletu napisanom u zatvoru, koji je po objavljivanju izazvao kontroverze, Rosa Luxemburg s velikom strogošću razvija svoju kritiku lenjinističke struje. Unutarnje probleme ruske revolucije pripisuje dvama faktorima: boljševističkoj agrarnoj politici te nacionalističkoj politici. Ove dvije pogreške, propustivši da se napreduje u ostvarenju socijalizma, dovele su do sitnoburžoaskog protunapada protiv moći proletarijata. Odatle nužda Boljševičke partije da ograniči provedbu političke demokracije te da uvede diktaturu vladajuće elite umjesto klasne diktature. Gušenjem političkog života u čitavoj zemlji, sami Sovjeti nisu mogli izbjeći rastuću paralizu. Jedina je mogućnost bila

obrnuti mehanizam naglašavanjem proleterskog i socijalističkog karaktera revolucije te pustiti s lanca neograničenu slobodnu inicijativu narodnih masa. Izgradnja socijalizma mogla se postići jedino spontanom i prirodnom kreativnošću masa unutar nove strukture društvenog vlasništva i moći proletarijata. No je li sve ovo bilo zamislivo u Rusiji? Očito ne. “Sudbina ruske revolucije ovisi dakle u potpunosti o međunarodnim događajima. Činjenica da boljševici svoju politiku zasnivaju na ideji svjetske revolucije najbolji je dokaz njihove političke dalekovidnosti i odanosti principima.” Odgovornost je dakle još jednom na europskom proletarijatu. No je li on bio u poziciji provesti vlastitu revoluciju, i kojim sredstvima? na ovom se pitanju završava pamflet i ukupno djelo Rose Luxemburg.

drugih vidjela je u negativnom svjetlu odraz fundamentalnih protuslovlja unutar same ruske revolucije. Njeno je vlastito rješenje bilo suočiti se s ovim protuslovljima i nadići ih, bez ikakvih ustupaka “realizmu”, bez usporavanja radi promicanja socijalizma kompromisima sa seljacima, bez vraćanja ikakvim ograničenim političkim slobodama, oslanjajući se isključivo na opću i spontanu mobilizaciju sile proletarijata.¹⁰

Ove kritike, u sebi očito zatrovane avanturizmom, mogle su dobiti na konzistentnosti jedino na temelju vjerovanja da je proleterski pokret u Europi i u Njemačkoj sposoban i spreman pozitivno riješiti političku i društvenu krizu povijesnog trenutka. No upravo je u Njemačkoj, gdje su se povijesne prilike činile zrelima, spontanizam Rose Luxemburg prošao svoj najteži test. Kriza sustava, premda ozbiljna, uskoro je iznevjerila očekivanja o njegovom konačnom rušenju. Njemački proletarijat, prepušten vlastitim neposrednim pothvatima, podijelio se između oportunističkih politika i uličnih prosvjeda te kao rezultat toga postao opasno izoliran. U svjetlu ovih činjeničnih dokaza bilo je jasno kako su revolucionarni pothvati – pogotovo na Zapadu – osuđeni na propast, osim ako bi ih vodila ujedinjena politička organizacija s preciznim strateškim ciljevima, sposobna razviti perspektivu društvene preobrazbe, sposobna okupiti pod svoj stijeg velik i životnu skupinu društvenih i ideoloških snaga.

Prijevod

Lukácsev hegelijanizam

Lukácsev prigovor Lenjinovoj teoriji partije, u najpoznatijem djelu s početaka njegove karijere – *Povijest i klasna svijest* – osim što je formuliran na prilično neobičan i indirektan način, značajno se razlikuje od prigovora Rose Luxemburg. Ponajprije, Lukács je u potpunosti prihvatio čitav spektar političkih i organizacijskih odluka čiji je izraz bila Lenjinova partija, uključujući demokratski centralizam, organizacijsku borbu protiv oportunitizma, diktaturu proletarijata, revolucionarni prodor preko “najslabije karike” i njegove implikacije. Zauzeo je jasno stajalište, uz Lenjina, a protiv Luxemburgove, protiv spontanizma, nedvosmisleno potvrđujući dijalektički karakter revolucijske svijesti, ulogu partije u posredovanju između teorije i prakse te opći karakter revolucijskog procesa kao auto-supresije proletarijata. No pokušao ih je uspostaviti

na drugačijim pretpostavkama nego Lenjin. Nije oklijevao raspravljati i odbaciti teoriju savjesti kao “refleksije”, kao i odvajanje znanosti i svijesti – što je, kako smo vidjeli, barem djelomično bilo u korijenu Lenjinove koncepcije. U tom se smislu činilo da Lukácsovo stajalište predstavlja obnovu Marxove formulacije, reagirajući polemički protiv prevladavajućeg pozitivističkog trenda povratkom Hegelu.

Međutim njegova skrivena strast za hegelijanizam te krutost njegova dijalektičkog pristupa odveli su Lukácsa u slijepu ulicu, ponajprije kada je u pitanju problem odnosa partije i klase. Njegova vizija revolucionarnog procesa kao oštre opozicije između “čistog kapitalizma” i njegova proleterskog neprijatelja te odbacivanje pozitivističke interpretacije ove razlike te time i njenog spontanističkog rješenja, spriječilo ga je da odredi i analizira različite dijalektičke procese kroz koje bi proletarijat mogao nadići svoju neposrednost. Njegova subjektivna dijalektika, kako je Merleau-Ponty jednom istaknuo u pronicljivoj kritici, spriječila je Lukácsa da shvati ili uzme u obzir “zamućenost i konkretnost stvarne povijesti”; nije bio sposoban pronaći trag onih elemenata unutar kompleksne stvarnosti buržoazijskog društva koji bi mogli voditi njegovom nadvladavanju te stoga nije mogao ni identificirati preduvjete za drugačiju koncepciju partije. Proletarijat se počelo prokazivati u njegovom revolucionarnom aspektu, kao nešto posve negativno, kao antitezu kapitalizma; Lukács je također propustio shvatiti proces kojim *pozitivnost* nove civilizacije može proisteći iz ove negativnosti. Sve će ovo biti jasnije kada analiziramo struju razmišljanja koju je kao odgovor na isti problem razvio Gramsci.

Na ovaj će razini biti dovoljno reći kako je ova teorijske slijepa ulica, koja ga je prisilila da se neprestano vraća spontanističkom stajalištu koje je odbacio, osudila Lukácsa na izolaciju unutar pokreta radničke klase tijekom tih ključnih godina: spriječila ga je da razjasni neposredne zadatke europskog proletarijata te u konačnici dovela do njegove vlastite samokritike. Bila je to slavna samokritika, provedena u opreci s prilično shematskim i dogmatskim stajalištem Zinovljeva na pisanje koje je Lukács bio prisiljen zbog spoznaje da je unutar okvira svoje teorije nemoćan pridružiti se stvarnom pokretu i otvarati nova vrata revoluciji. Ovo rano djelo, u mnogim pogledima tako sjajno no osuđeno i odbačeno, ostalo je kao izvor prijedloga i smjernica za neriješene probleme, potičući analize i istraživanja koji su mogli biti poduzeti tek

mного kasnije i u novom kontekstu. U tom trenutku te u odnosu s tim određenim kritičarima, Lenjinova je struja ipak prevladala, unatoč vlastitim ograničenjima, hegemonskim i nenadmašenim.

U kolikoj mjeri možemo pripisati neuspjeh zapadnjačkog lijevog marksizma nezrelosti objektivnih situacija? U kolikoj je mjeri “socijalizam u jednoj državi” predstavljao obavezan smjer, nužnu prvu fazu? Ova bi nas pitanja daleko odvela no teško je smatrati pukim slučajem činjenicu da je svega nekoliko godina kasnije, u novom povijesnom kontekstu i u izolaciji zatvorske ćelije, jedan marksist uspio prići problemu partije s druge strane i predložiti nova rješenja.

Prijevod

Gramsci: proletarijat i kultura

Antonio Gramsci bio je najznačajniji, a možda i jedini marksist koji se uhvatio ukoštac, u najpotpunijem teorijskom smislu, s tematikom koju je revolucionarnom pokretu nametnuo njegov brzi poraz u posljednjoj Zapadnoj Europi te sukladnim porastom konzervativnih i reakcionističkih sila. Bio je iznad svega marksist koji je uzroke i izvor ovih događaja pronašao u povijesnim tradicijama Zapadne Europe, rekonstruirajući tako novu i adekvatnu teoriju revolucije. Pretpostavka ove teorije bila je spoznaja da društvo Zapada predstavlja konačno artikuliraniju i kompleksniju strukturu od one carske Rusije, te tako zahtijeva drugačiji tip revolucionarne strategije.

Radeći u zatvorskim uvjetima i unatoč oskudnosti dostupnih materijala, Gramsci je pokušao rekonstruirati talijansku povijest te provesti istraživačku analizu društva koje je ona proizvela. Njegova je misao bila usmjerena na dva glavna problema: problem odnosa revolucije proletarijata s poviješću koja joj je prethodila (koja mu se činila istovremeno razvojnom i reverzalnom), te problem kompleksne artikulacije buržoazijskog društva u njegovih različitim sila, dimenzija i tendencija. Oba su ga odvela do problema autonomije nadstrukture. U prvom slučaju bilo je nužno potvrditi autonomiju nadstrukture u odnosu prema “osnovici” kada je istraživanje potvrdilo opstanak ideja, vrijednosti i koncepata dugo nakon povijesnih perioda u kojima su nastali i nakon nestanka struktura koje su im dale smisao. U drugom slučaju istraživanje je pokazalo kako je potpuna redukcija ukupnosti buržoazijskog društva i

svih političkih i kulturnih sila u njemu prisutnih, na klasnu osnovu koja ih je odredila bio pogrešan i pojednostavljen postupak.

I Lukács i Gramsci borili su se protiv pozitivizma, potvrđujući značaj ljudske djelatnosti kao dijalektičkog procesa tijekom povijesti te potvrđujući prirodu revolucije proletarijata kao djelovanja koje stvara istinski ljudsko društvo. Gramscijevi su argumenti međutim slijedili vrlo drugačiji put od Lukácsevih s kojima su u nekoliko značajnih točaka bili u opreci.

*Marksistička
teorija
subjekta*

Lukács je razvio svoje argumente kroz detaljnu analizu kapitalističkog mehanizma ratifikacije te teorijskih antinomija do kojih je doveo, određujući proletarijat istovremeno kao žrtvu i kao radikalnu negaciju tog mehanizma. Gramsci je s druge strane pokušao pratiti neuspjele pokušaje, osujećene tendencije i skršena stremljenja prema novom društvu kroz povijest i kroz suvremenu društvenu stvarnost. Sve te tendencije, pokušaje i nade za univerzalnost i slobodu bile su iskvarene i deformirane unutar klasnog društva, poprimajući oblik teorijskih nedosljednosti, znanstvenih nepodudarnosti ireducibilnog utopizma. No u slučaju pojave nove i oslobađajuće društvene sile, sile proletarijata, ovi bi pokušaji postali plodni prethodnici revolucije.

Možda Gramsci na filozofskom planu nije dovoljno detaljno odredio ovaj smjer istraživanja. Također je moguće da nije uspio izvući sve njegove implikacije u odnosu na Marxovu koncepciju povijesti te ponajprije u odnosu na povijest kapitalizma. No njegovo je istraživanje provedeno s takvom interpretativnom genijalnošću i utemeljeno na tako uvjerljivoj analizi da ostaje iznimno bogat izvor rješenja manjih odlučnih problema. Među takvima posebnu važnost valja pridati načinu na koji je Gramsci razviju svoju teoriju partije.

Gramsci se, kao i Marx, držao teorije revolucije kao kvantitativnog pomaka, kao preusmjerenja povijesti te time i teorije partije kao auto-supresije i globalne transcendencije društvene neposrednosti radničke klase. S druge strane vjerovao je, kao i Lenjin, u nužnost “vanjskog elementa” kao preduvjeta za ovu transcendenciju te je identificirao ovaj element u odnosu između proletarijata i intelektualaca. Upravo je zbog ovog smjera istraživanja bio u stanju iznijeti nove temelje ovog odnosa te ih formulirati pomoću dijalektičkih termina.

Uloga intelektualaca

Intelektualci su za Gramscija predstavljali najprirodniji i najzreliji izraz tradicija, vrijednosti, načina razmišljanja i moralnih stajališta, koji su široko rasprostranjeni unutar društva te u njemu djeluju. Svi ovi nadstrukturni elementi imaju svoje autonomne sile. Drugim riječima za Gramscija oni predstavljaju i projekte i ideale, izražavajući težnju k univerzalnosti koje ih lišava klasno društvo u kojem su zarobljeni. Slijedi da intelektualci, u svom odnosu prema proletarijatu, nisu toliko svjetionici znanosti na putu revolucije koliko posrednici između dviju postojećih povijesnih stvarnosti koji imaju recipročni praktični učinak jedna na drugu: društvene neposrednosti proletarijata i kulture u širem smislu. Revolucionarna ideologija i partija koja je izražava predstavljaju produkt dijalektike između ovih dvaju elemenata, koji su i sami podložni preobrazbi kroz dijalektiku. Zato revolucionarna ideologija izražava i sumira čitavu prethodnu povijest i sve vrijednosti prisutne u društvu u sve prirodnijim oblicima; svakom novom nivou koji dosegne korespondira novi nivo stvarnosti same klase. Na ovaj način proletarijat ostvaruje svoje povijesno oslobođenje od granica neposredne egzistencije, gradeći klasu i potiskujući sama sebe u procesu.

Prijevod

Iz ove teorije klasne svijesti i partije slijede dva iznimno važna zaključka; oba su jasno iznesena u Gramscijevu djelu. Ponajprije uviđamo prirodu partije kao hegemonističke sile, izvidnice u široj i kompleksnijoj artikulaciji društvenih, političkih i ideoloških sila. Partija izražava proces samo-supresije proletarijata, razvoj prema univerzalnosti. Ovaj se proces pojavljuje, od strane revolucije proletarijata kao progresivna pretpostavka svake plodne tendencije u prethodnoj povijesti te u trenutnom društvenom stanju. To znači da partija mora manifestirati još veću hegemoniju u odnosu na druge sile koje su ove vrijednosti u svojem originalnom obliku izražavale. Ova hegemonija, koja se sastoji ne samo od utjecaja na polju ideja već i na planu stvarnih pothvata usmjerenih ka preobrazbi društva, nadilazi strukturalne temelje prethodne kulture i ideologija te ih nadomješta posve novom revolucijskom perspektivom.

Drugo, partija kod Gramscija nije u posjedu znanstvene istine ustanovljene *ab initio* te jednostavno primijenjene na različite načine u različitim povijesnim situacijama već predstavlja sredstvo utvrđivanja vrste istine koja je konstantno podložna samokritici. Ovo je ono što Gramsci zove "povijesnošću marksizma." Ovu povijesnost on nije ograničio, kao

Lukács,¹¹ na hipotetski period kada će strukturalni temelji klasnog društva biti prevladani već ju je proširio na ukupan revolucijski proces koji se stoga čini kao radikalna preoblika novog društva, progresivno otkrivanje *in nuce* proleterске pozitivnosti i univerzalizma.¹² Partija je ponajprije hegemonijska sila, a zatim sredstvo preoblikovanja. Ovo su dvije nove i karakteristične odlike Gramscijeve teorije. Možemo dodati da, u povijesnom smislu, postaje moguće iskorijeniti, i u teoriji u praksi, svako “jakobinsko” ograničenje ili ograničenje djelovanja masa prema elementarnim zahtjevima.

Ako je revolucijska svijest neprestano obnavljan produkt odnosa između proletarijata i kulture, ako je ovaj odnos zamišljen i uspostavljen na dijalektičkoj osnovi, tada u svakom trenutku partija ne može nego postati izraz, dio stvarnosti klase s kojom je povezana evolucijom. Ona crpi snagu iz odnosa sa svojom klasom; izražava njen pravi potencijal te je trajno podložna kritici. Ako je partija istovremeno preoblikovanje sve jasnijeg oblika budućeg društva, njena povezanost s masama postaje iznad svega veza preobrazbe i poučavanja, a trajno nastojanje unutar postojećeg društva da se potaknu stremljenja i težnje prema radikalnoj re-organizaciji. Masovni zahtjevi više nemaju ekstrinzičnu vezu s revolucijskim perspektivama partije, oni ostaju tek djelomično svjesni te su tako instrumentalizirani. Ovaj je odnos postignut kroz organski proces osvajanja moći, oslobođen “makijavelističkih” konotacija te postaje prirodno i nužno sredstvo provođenja pozitivne društvene preobrazbe čiji su sadržaj i ciljevi potpuno i otvoreno izraženi.

Do sada je moralo postati jasno da su Gramscijeve razrada Lenjinove teorije partije i njegov pokušaj da nađi povijesna ograničenja provedeni na način posve oprečan socijaldemokratskom. Jer ova teorija nije za cilj imala minimalizirati *izvidnički* karakter partije, njezinu potpunu opoziciju i neprijateljstvo prema sustavu; naprotiv ona je razvila koncept izvidnice još detaljnije, naglašavajući sposobnost partije da utisne univerzalne vrijednosti na svaki pojedini aspekt klasne borbe, da je orijentira unutar okvira globalnih strategija prema eksploziji sustava. Na ovaj način, bez odvajanja perioda prije i poslije osvajanja moći, bez dogmatskog ustanovljenja određenog oblika državne kontrole, Gramscijeve teorija ipak nije

¹¹ Georg Lukács, “Promjena funkcije historijskog materijalizma”, u *Povijest i klasna svijest*

¹² Antonio Gramsci, *Historijski materijalizam i filozofija Benedetto Crocea*, Naprijed, Zagreb, 1958.

raskinula s konceptom revolucijske krize i diktature proletarijata. Ona jasno razlikuje kapitalističko i socijalističko društvo smjenjujući vladajuću klasu i preobrazbu sustava vlasništva. Kroz svoju narav kao sredstava preobrazbe i kroz zajednički cilj kojem teže, uspješne klasne borbe stvaraju neravnotežu i krize u postojećem sustavu te ukazuju na novo vodstvo države te novi društveni poredak.

Gramscijev sustav stoga naglašava potrebu za predvodničkom partijom koja bi predstavljala i “kolektiv intelektualaca” i hegemonijsku silu, spojene karakteristikama kohezivnog jedinstva i homogene volje, onima “modernog princa” koji je sposoban organizirati i voditi velik dio društva.¹³ Partija drugim riječima s vlastitom hijerarhijskom strukturom i stvarnom disciplinom koja kroz ponašanje i živote svojih vođa i militanata dijeli s klasom zajedničku sudbinu žrtve i borbe, nikada ne postajući dio vladajuće ljestvice, nikada ne postajući još jedna birokracija, ali uvijek predstavljajući kritiku postojećeg društva.

Prijevod

Zapadnoeuropski kontekst

Pa ipak, teško možemo shvatiti Gramscijevu koncepciju partije osim ako je promatramo u odnosu prema naprednijem razvoju kapitalističkog društva. Gramsci je sam sjajno predvidio ovaj razvoj, primjećujući njegove prve tragove u “Fordovoj revoluciji” u Americi, dok je u Europi on poprimio jasniji oblik tek nakon propasti fašizma. Ovdje očito nije moguće dati cjelovitu analizu odnosa između neokapitalističkog društva i Gramscijeve teorije revolucije i partije. No kako bismo pojasnili ono što je do sada rečeno, možemo ukratko sažeti sljedeće fenomene:

- a) Prvo, napredni kapitalizam rezultira novom društvenom fizionomijom proletarijata. Klasne granice znatno se šire te on postaje predstavnik sve većeg dijela društva. No u isto vrijeme se pooštavaju razlike unutar klase, u smislu plaća, načina života i proizvodnih uloga. Sustav sve više i uspješnije podređuje privatne svijesti radnika vlas-

¹³ Antonio Gramsci, *Note sul Machiavelli*.

titim kriterijima. "Potrošačka svijest" i "kultura mase" jedine su vanjske manifestacije ovog fenomena. U stvarnosti mehanizmi proizvodnje, atomizacija posla, podređivanje pojedinca tvrtki svi djeluju u smjeru desegregacije ličnosti, a potpomaže ih potrošačka kultura. Očito je da postaje sve teže ostvariti klasnu jedinstvo na neposrednom, sociološkom nivou. Slijedi da, čak više no što je bio slučaj u prošlosti, klasno jedinstvo i revolucionarna svijest postaju nezamislivi bez posredstva političkih organizacija i nezavisne ideologije.

*Marksistička
teorija
subjekta*

- b) Protuslovlja, društvena kretanja i interesi na kojima se može graditi revolucionarni pokret i sami mogu biti duboko promijenjeni. najveći slogani kojima se proletarijat u prošlosti borio za moć (demokratska zakonitost, obrana republike, seljačko vlasništvo), nisu bili izravno socijalističke prirode ili su bili socijalistički tek u elementarnom smislu (puno zaposlenje, borba protiv siromaštva, preraspodjela dobara i tako dalje). Ovi su ciljevi stekli revolucionarnu vrijednost do te mjere da je sustav bio nemoćan zadovoljiti ih te su tako mogli utrti put rušenju države i strukture privatnog vlasništva.

No u naprednom kapitalizmu ovakvo se stanje stvari promijenilo. Sustav je uspio, barem na Zapadu, ne samo ujediniti u istom tutorstvu čitavo društvo već i osigurati relativan rast sila proizvodnje, zadovoljavajući elementarne potrebe masa. Narav proletarijata i mehanizmi eksploatacije nisu nipošto bili ublaženi već su, štoviše, posve razvijeni, izražavajući se na nove načine. Po prvi put fundamentalno protuslovlje sustava dolazi u prvi plan: protuslovlje između stvarne i tržišne vrijednosti ili između proizvodnje koja je sama sebi svrha i potvrde vrijednosti čovjeka, između rada i potrošnje. Kako bi se ovo protuslovlje u društvu pretvorilo u pravu napetost, nužni su posredstvo svijesti, aktivna prisutnost alternativne ideologije i ljudska sposobnost neutraliziranja ovih vladajućih mehanizama. Drugim riječima ono što je nužno nije samo proletarijat, nego organizirani proletarijat, s klasnom svijesću koja predstavlja novu i posve drugačiju sliku svijeta. Partija proletarijata ne može više voditi postojeća subverzivna kretanja i tendencije prirodno nastale u društvu i kanalizirati ih prema ciljevima preuzimanja vlasti. Umjesto toga mora, kroz svoju sposobnost preobrazbe budućeg društva, dati oblik, svijest i društvenu stvarnost pro-

tuslovljima i potrebama koje bi u samoj svojoj prirodi inače ostale latentne i neoblikovane.

- c) Do mjere u kojoj uznapredovali kapitalizam dovodi u prvi plan fundamentalna protuslovlja sustava, on će se sve otvorenije i koherentnije pokazivati kao negacija ljudskih potreba i sloboda, kao čista redukcija čovjeka na slijep potrošački mehanizam. To pak znači da napetost između postojećeg sustava i idealnih vrijednosti preuzetih iz povijesti stječe radikalizirajući potencijal koji prethodno nije bio moguć. Dijalektika između proletarijata i kulture, kroz koju se partija razvija, nalazi put k novim temeljima; revolucijska ideologija tako može poprimiti svoj puni univerzalni oblik.

Prijevodi

No tek što se revolucijski element pojavi, i proširi se koncept alternative, a niz kretanja autonomno poprimi oblik na različitim nivoima, i oni sa svojih stajališta koja prethode svakoj kritičkoj sintezi, vrše pritisak na sustav i pripremaju njegovo rušenje. Ovo je ključno za revolucijsku partiju, koja tako više nema hegemoniju samo u političkom smislu već predstavlja i sintezu povezanog skupa autonomnih kretanja. Upravo je u ovom skupu zamišljeno buduće samoregulatorajuće društvo, u kojem politička moć nije nadomjestak već sinteza različitih aspekata građanskog života.

Ovih nekoliko opaski trebale bi pokazati kako novi uvjeti u zapadnjačkim kapitalističkim društvima čine i nužnim i mogućim ideju o revoluciji i o novoj partiji koju je Gramsci prvi pokušao definirati.

Ustvrditi kako je to nužno i moguće nije ipak isto što i reći kako je to lako ili osigurano. Razviti artikuliranu revolucionarnu strategiju, obnoviti organizaciju i sadržaj Lenjinove partije bez njena oslabljivanja nego radije produbljujući jaz između proleterskog pokreta i golog oportunitizma socijaldemokracije, predstavlja iznimno težak zadatak. Ovaj je problem moguće riješiti jedino u okviru političke struje i opće ideološke koncepcije. Na obje je razine neupitna prosvjetljujuća narav komunističkog društva. Bez jasne i operativne teorije budućeg poretka, sam koncept nove partije postaje prazan i iskvaren.

Ovo ne mijenja činjenicu da "nova partija" može i mora, kao i Lenjinova partija, imati svoje specifične strukture i načine funkcioniranja; niti to znači da ovaj problem gubi na značaju, izveden iz političke struje.

U stvarnosti ova dva aspekta uvjetuju jedan drugoga; jedino revolucionarna struja garantira najbolju moguću strukturu partije no sama struja izvire iz uloge gradnje i vođenja koje provodi sama partija.

Stoga bi moglo biti prikladno, zaključujući ovu studiju, pokušati ukratko analizirati one specifične karakteristike strukture i funkcije partije koje su povezane s općim teorijama o njenoj prirodi. Posebno ćemo detaljno promotriti odnos između klasičnih lenjinističkih principa i onih na kojima bi se temeljila “nova partija.”

Lenjinova partija

Principi na kojima je utemeljena Lenjinova partija, u skladu s njenim teorijskim premisama, su sljedeći: ona je klasna partija, izvidnička partija, partija kao sredstvo borbe, odatle jedinstvo i disciplina. Ne samo da ovi principi mogu, u obnovljenom obliku, nastaviti upravljati revolucionarnom partijom novog tipa. Oni također mogu biti prošireni na koherentniju praktičnu primjenu no što je to bilo moguće u prošlosti.

Već smo vidjeli zašto je “nova partija”, poput one lenjinističkog tipa, organizacija radničke klase. Ovo je ponajprije istina u smislu da obje tumače revolucionarni poziv, koji jedino proletarijat sadrži u sebi. Drugo, u oba je slučaja partija zamišljena kao izvidnička formacija radničke klase, regrutirajući većinu svojih kadrova iz ove klase, kojoj mora neprekidno prilagođavati svoj način života. Valja napomenuti da su Gramscijeva zamjena idealističke opozicije prosvijećenim vodstvom koje utjelovljuje “znanost” i još neoblikovane klase u njenoj fragmentiranosti omogućili su mu da s iznimnim žarom dosegne odnos jedinstva/distinkcije koji uvijek mora postojati između partije i klase, garantirajući objema aktivnu i kreativnu ulogu.

Međutim na razini prakse jasno je kako je klasna priroda “nove partije” ugroženija nego prije. Sama činjenica predstavljanja hegemonске sile široko artikuliranog društvenog kretanja, aktivnog upletanja u postojeće društvene oblike i političke institucije neprestano povećava pritisak prema oportunističkim političko-organizacijskim rješenjima. Tako partija može biti prisiljena postati “izraz više različitih klasa” te doći u napast da smanji spektar svoga djelovanja na najmanji zajednički nazivnik koji može držati ove sile na okupu. Istovremeno, prijetit će joj tendencija k

birokratizmu i uvođenje birokratskog kadra koji dijeli sve uobičajene vrijednosti i stajališta vladajuće klase na sve razine sustava.

Ove opasnosti naglašavaju odlučujuću važnost određenih organizacijskih odluka (izbor kadrova, ideološki odgoj, uloga partije na razini tvornice) koji zajedno mogu biti ključ otpora buržoazijskim pritiscima unutar postojećeg društva. Još je složeniji međutim problem organizacije partije kao predvodnice u novoj povijesnoj situaciji.

Prijevod

Partija mase ili kadrovska partija?

Za Lenjinovu je partiju ovaj problem bio zapravo relativno jednostavan. Partija je bila organizacija kadrova s velikom disciplinom i visokim stupnjem svijesti kojoj su oštra selekcija, zahtjevni testovi i dugo naučavanje davali predvodnički karakter.

Nova je partija pak, kako smo istaknuli, "partija mase." Je li ova nova fizionomija kompatibilna s predvodničkim principom?

Ako rješenja ovog problema ne mogu biti formalna niti ih može diktirati korist, moramo na umu imati nekoliko elemenata. Ponajprije, očito je da ništa ne može garantirati kvalitativni rast partije neće umanjiti njen predvodnički karakter. Drugo, može se dogoditi da sama odlučnost da se sačuva predvodnički karakter partije uzrokuje gubitak njena karaktera mase. Drugim riječima podjela između vođa i vođenih, između predvodnika i masa, koja je činila vanjsku okosnicu boljševičke partije mogla bi biti obnovljena, ali ovoga puta unutar same partije. Konačno, masovni karakter partije može *de facto* stvoriti vlastitu negativnu simbiozu s drugim klasnim organizacijama, poput sindikata, što bi imalo teške posljedice za autonomiju jednih i drugih.

Neupitna zahtjevnost stvaranja sinteze karakteristika masovne i za kadrovske partije dovodi nas do posljednjeg i najvećeg problema: unutarnjeg funkcioniranja partije, njena vlastitog demokratskog života i vodstva. Marksistička revolucionarna partija po definiciji je, kako smo vidjeli, praktična partija, organizacija koja živi i razvija se u bliskoj vezi sa svojom zadaćom preobrazbe čovjeka i društva. U teoriji su u takvoj partiji ideologija, propaganda, nemiri i borba tek dijelovi kontinuiranog procesa koji nema "prethodnog trenutka."

Lenjin je iz ove premise izvukao dva odlučujuća politička zaključka.

Prvo, ključno je da partija djeluje jednodušno. Ona bi trebala svoje ciljeve određivati demokratski, ali zatim treba djelovati bez ustezanja, nesigurnosti ili podjela. Drugo, treba definirati i ocjenjivati ulogu partije u društvu, nužan je kriterij praktične učinkovitosti; drugim riječima osim doktrine, partiji su potrebne i strategija djelovanja te taktika koje moraju biti jedinstveno primijenjene u njenom svakodnevnom djelovanju.

Ova vizija partije kao organskog tijela, kao sljedećeg koraka individualnosti, kao prvog koraka prema nadilaženju opozicije između pojedinca i društva upravljala je životom boljševičke partije na svim razinama. Prije svega ona je kreirala dva temeljna principa koji upravljaju partijom: revolucionarna militantnost i demokratski centralizam.

Dva modela militantnosti

Pod pojmom revolucionarne militantnosti ovdje podrazumijevamo odnos između partije i njenog člana koji razlikuje boljševičku partiju od bilo kojeg drugog političkog udruženja. Ovaj odnos nije tek formalni odnos "građanina" s vlastitim političkim interesima prema partiji. Taj odnos zato ne sankcionira podjelu između privatne i javne sfere, niti dopušta značajnu odsutnost članova s odgovarajućom dominacijom birokratsko-predstavničkog aparata. Naprotiv ovaj je odnos utemeljen na uključenju čitave osobnosti militanta u život partije, uključujući njegovo dugoročno poimanje svijeta u složenom zadatku izgradnje novog društva. Sam taj odnos postaje novi način postojanja i dolaženja u kontakt s drugim ljudima.

Valja naglasiti kako je Lenjin ovaj odnos nije zamislio kao žrtvu ili odricanje od osobne slobode. Naprotiv pridruživanje složenoj kolektivnoj volji nužan je korak prema stvarnim temeljima takve slobode. postoji li uopće drugi način da radnik utječe na tijek povijesti i postane čovjekom? Kojim drugim sredstvom revolucionarni intelektualac može postati dio stvarnosti i osmisliti svoj život, ako ne postajući dio kolektivnog nastojanja da se svijet prilagodi mjeri čovjeka? Tako se stvaraju temelji novog koncepta discipline koja nije samo rezultat potrebe za učinkovitošću već koja sama postaje činom slobode. Jer ne radi se više o žrtvi, o ograničavanju osobe koja postoji odvojeno od svog revolucionarnog opredjeljenja već o činu slobode osobe koja je pronašla način da se izrazi kroz istinsku uključenost

u cilj kako bi svojim nastojanjima dala konačnu perspektivu, kako bi izbjegla očaj nemoći i odbojnost izolacije.

Pa ipak je u svom prvotnom obliku u boljševičkom iskustvu ovaj koncept militantnosti, unatoč strogim i plemenitim oblicima koje je mogao doseći, bio podložan ograničenjima koja mu je nametnuo jakobinizam koji je prijetio partiji. Jer partija je ostala gotovo isključivo usmjerena prema cilju osvajanja moći, s nesavršenom sposobnošću artikuliranog izražavanja pozitivnog sadržaja i usmjerenja oslobođenog društvenog života.

Uključenost militanta tako je u određenim trenucima postala čista predanost revoluciji koja baca u zasjenak njegove vlastite potrebe i osobni poziv. Rezultat su takve predanosti revoluciji jest ograničeno provođenje zadataka čiji je dublji smisao puka činjenica da ih se izvršava u korist revolucije. Odvajanje javne i privatne sfere, cjelovite osobe i građanina može biti prevladano jedino potiskivanjem jednog od ovih elemenata. Militantnost i disciplina ostaju slobodni ukoliko je uključenost u zajednička nastojanja slobodno prihvaćena. No izbor idealnih ciljeva i smjernica povezan je s individualnom političkom djelatnošću samo u konačnom i odvojenom smislu te stoga zahtijeva posredovanje više *moralističkog* tipa.

U “*novoj partiji*” ovo ograničenje može i mora biti nadvladano bez udaljavanja od principa militantnosti i potpune predanosti pojedinca. ako je partija sposobna progresivno definirati konkretni razvoj društva za koje se bori kroz pozitivne i artikulirane napore, tada revolucionarna militantnost mora značiti predanost svačije osobne sposobnosti, poziva i talenta prije no što započne osvajanje moći. Uloge militanta i društvenog bića moraju se poklapati. Čak i ako ovo ne može biti u potpunosti ostvareno u kontekstu kapitalističkog društva, revolucionarno djelovanje mora uključiti i cijeniti stvarne individualne sposobnosti osobe. Na ovaj način militantnost gubi svaki apstraktni karakter ili moralistički okvir. Iako i dalje podrazumijeva radikalni izbor, potpuni raskid s društvom koje okružuje pojedinca, ona ne znači odricanje od privatnosti već kvalifikaciju te privatnosti i njeno uključivanje u zajedničke ciljeve i vidike.

Prijevodi

Pitanje demokracije

*Marksistička
teorija
subjekta*

Svaka rasprava o partiji, njenom vodstvu i učinkovitoj djelatnosti njenih članova u konačnici uvijek vodi do temeljnih problema unutarnje demokracije. Ovo nije tek pitanje institucije već i političkog usmjerenja i ideoloških ciljeva. Stupanj demokracije unutar partije odraz je postignutog konsenzusa: drugim riječima njezine sposobnosti da izrazi volju svojih pojedinih članova te je uklopi u zajedničko djelovanje. Bez konkretnog usmjerenja koje može protumačiti konkretne mogućnosti kako objektivnih situacija, tako i subjektivne svijesti i primijeniti ih na prikladne ciljeve i inicijative, ne može biti rješenja problema unutarnje demokracije u partiji. Svaki pokušaj kritičke rasprave dovest će do stvaranja frakcija i do paralize; svaki pokret prema centralizaciji prouzročit će birokratsko propadanje. U svakom slučaju, učinkovit politički život ograničen je na vodeću elitu, dok je djelovanje velike mase članova svedeno na provođenje zadataka ili na arbitražu u raspravama koje ostaju izvan njihova interesa i shvaćanja.

No političko usmjerenje revolucijske partije i njena ideologija nisu zauvijek nepromjenjivi. Niti ih je lako zaključiti iz prvih principa. Oni uvijek moraju biti rezultat kritičkog istraživanja i političkih izuma. Ovo se istraživanje ne može provesti bez eksperimenata, aproksimacija, odabira između različitih dostupnih rješenja. Unutarnji sustav institucije nužan je što istovremeno dopušta i potiče raspravu dok istovremeno sprječava tu istu raspravu da postane svrha umjesto sredstva, kompromitirajući tako jedinstveni cilj i paralizirajući život partije. Lenjinov je odgovor na ovaj aspekt problema bio njegov koncept demokratskog centralizma. Ovaj se sustav sastoji od određenog broja usko povezanih rješenja koje ćemo ovdje shematski opisati.

“Centralizam” štiti jedinstveno usmjerenje partije koje obvezuje svakog militanta na disciplinirano pridruženje zajedničkom usmjerenju jednom kada je ono ustanovljeno te na specifične zadatke koje to usmjerenje određuje. “Demokratski” dio s druge strane garantira da će se do partijsko usmjerenja doći sredstvima slobodnog i otvorenog iznošenja zamisli, a prihvatit će se teza s kojom se slaže većina.

Svako protivljenje ili opovrgavanje ovih dvaju načela pogrešno je i pogubno. Ne može biti centralističkog usmjerenja bez demokratski određenog centralizma. U odsutnosti istog, odluke će donositi ili jedan

vođa (kult ličnosti u različitim oblicima) ili će usmjerenje partije biti plod dvosmislenih i nepreciznih kompromisa koji dovode do višestrukosti interpretacija i odmicanja od prvotnog smjera djelovanja. S druge strane demokracije bez snažne unutarnje povezanosti, bez kolektivne discipline rada, neizbježno uzrokuje formiranje organiziranih grupacija povezanih unutarnjom solidarnošću koje paraliziraju raspravu i istraživanje.

U različitim fazama života partije, iz objektivnih i funkcionalnih razloga, ova su dva načela povezana na različite načine, ali nikada nisu odvojeni. Na kongresima i raspravama demokratski element mora biti u prvom planu. Takvi trenuci dopuštaju ne samo raspravu o općem usmjerenju partije već i raspravu koja nije ograničena na hijerarhiju "čestica" na različitim razinama (politički biro, centralni komitet, regionalni komiteti i tako dalje) već je smještena u okvir ukupne organizacije. Tako čitava partija može postati svjesna drugih mogućnosti i sudjelovati u razvoju usmjerenja, a ne samo odbiti ili prihvatiti već donesene zaključke. U normalnim trenucima s druge strane partija je na neko vrijeme posvećena usvojenom usmjerenju i mora demokratski odlučivati o njegovu provođenju. Općenito, ovo zahtijeva jedinstvenu implementaciju odluka tijela koja su te odluke donijela i na koje ne može biti žalbe pred partijom. Istovremeno politička rasprava na svakoj razini i u svakoj situaciji mora biti u uskoj vezi s praktičnim djelovanjem i iskustvom, ne samo kako bi bila učinkovita i konstruktivna već i kako bi bila istinski demokratska. Jer jedino tako svaki član može sudjelovati u određivanju usmjerenja partije sa svojim osobnim sposobnostima i iskustvom, a ne samo vodeći ili intelektualni kadrovi.

Očito je da je ovaj sustav principa bio oštro primijenjen u boljševističkoj partiji barem do Lenjinove smrti, a čak i nekoliko godina nakon toga. Unatoč činjenici da su iznimno teške povijesne okolnosti Drugog svjetskog rata prisilile Lenjina da traži određena ograničenja slobode rasprave na Desetom kongresu, ovi su principi i dalje ostali na snazi. Sama su ograničenja bila zamišljena kao privremene mjere u iznimnoj situaciji. No unatoč pogreškama i izobličenjima staljinističke prakse, u povijesnoj je situaciji u kojoj je započela gradnja socijalizma bilo određenih ograničenja i mehanizama koji su uskoro otežali, ako ne i onemogućili, slobodno prakticiranje demokracije.

U ovom su kontekstu odlučujuća bila dva elementa. Prvi je bio odnos koji je uvijek postojao između partijske demokracije i demokracije općenito. Kada i ako diktatura proletarijata iz nužde poprimi krute oblike,

Prijevod

ograničavajući izražavanje i organizaciju neistomišljenika unutar društva i države, ovo nužno ostavlja traga na unutarnjoj demokraciji partije. Svaka otvorena i organizirana rasprava unutar partije u opasnosti je da postane odraz različitih društvenih sila, izražavajući napetosti koje nije moguće riješiti, koje pak vode višestrukosti političkih stremjenja te dezintegraciji partije i propadanju njena institucionalnog okvira. Lenjin je prvi uočio ove probleme.

Drugo, odnos koji je boljševička partija morala održavati s masama bio je teška zapreka unutarnjoj demokraciji partije. Partija je došla na vlast na temelju pokreta u kojem je socijalistička svijest bila ograničena. Bila je prisiljena izgraditi novo društvo u nazadnjačkim uvjetima i pod prijetnjom masivnih neprijateljskih sila. Snaga radničke klase bila je mala, a članstvo joj se sastojalo uglavnom od kadrova. Svi su ovi čimbenici uskoro doveli do toga da je partija od svojih članova tražila predaju moći i vjeru koja je često bila bezuvjetna i nekritička. Ovaj unutarnji odnos između vodstva i članstva priječio je prakticiranje demokratskog centralizma. Jedna sekcija partije prestala je aktivno sudjelovati u donošenju političkih odluka. Otvorena i kritička rasprava koja je s vremena na vrijeme mogla podijeliti vladajući skupinu, tako je dovodila do opasnosti od potkopavanja odanosti osnovice, čineći se "skandaloznom", a ne dijelom normalnog života i razvoja partije. Ova objektivna ograničenja su, kao što znamo, odnijela danak u unutarnjem životu boljševičke partije u Staljinovom periodu.

Gramscijeva koncepcija nove partije podrazumijevala je i dozvoljavala uklanjanje ovih ograničenja. To je preoblika novog društva kao hegemoničkog elementa u političkom i društvenom bloku ujedinjenom radi pozitivne izgradnje socijalizma. Ona tako onemogućava nove oblike diktature proletarijata te predstavlja ne samo obnovu Lenjinovog koncepta demokratskog centralizma, nego i njegovu istinsku i naprednu primjenu. Gramscijeva partija razvijen je oblik marksističko-lenjinističke partije koja vuče korijene iz stvarnih uvjeta zapadnjačkog društva, ali koja predstavlja i istinu, napredniji oblik teorije revolucije.

Postskriptum – 1970.

Problem organizacije – klasični problem partije – u zadnje je vrijeme bio u središtu teorijskih rasprava te ogorčenih političkih nadmetanja diljem svijeta. Posvuda studentski pokreti, svibanjska pobuna u Francuskoj, ustanak radničke klase u Italiji, Nova Ljevica u SAD-u ne samo da su postavili izazov politici i strukturama stare ljevice. Postavili su pitanje same ideje partije i sindikata, nasljednih odnosa između spontanosti i organizacije, vođa i masa. U drugom dijelu svijeta, značajni povijeni fenomeni poput kulturne revolucije u Kini iznijeli su na svjetlo dana iste probleme, u drugačijim uvjetima, ali s još većom snagom. Gore naveden esej o marksističkoj teoriji partije napisan je 1963. godine. Njegovo ponovno objavljivanje u Engleskoj danas, nakon tolikih značajnih prevrata, postavlja pitanje do koje su mjere ideje u njemu iznesene još uvijek važeće. Ovaj postskriptum za NRL ponudit će kratak odgovor.

Prijevodi

Ponovo pročitavši svoj esej, imao sam vrlo podijeljene osjećaje. S jedne strane čini mi se da esej točno izlaže neke aspekte marksističke tradicije. I više od toga. Njegovo političko nadahnuće jest ono koje i danas smatram fundamentalno ispravnim. Ustvari, ovaj je esej bio kritički osvrt ne samo na autoritarno-birokratsku degeneraciju staljinističkih partija već i na “jakobinska” ograničenja koja su implicitno iznesena već u Lenjinovoj teoriji organizacije. Ova kritika nije bila utemeljena na spontanizmu ili demokratizmu: njen je cilj bio pronaći u društvenoj stvarnosti objektivne temelje konkretne dijalektičke misli pomoću koje bi radnička klasa mogla nadići granice i protuslovlja svoje neposredne svijesti. Tema eseja očigledno jest: kako nadići lažnu alternativu spontanizma/jakobinizma?

Smatram da je esej u toj mjeri predvidio probleme i ciljeve masovnih pokreta posljednjih godina. Ne samo to: pokušao je izbjeći određena ingeniozna rješenja ovih problema čije je rizike pokret morao otkriti po cijenu brojnih poraza.

Istovremeno kada ga se čita u svjetlu događaja koji su uslijedili, moj se esej sada čini duboko nezadovoljavajući. Ponad svega, postoji očita protuslovnost između općeg teoretskog pristupa u prvim dvjema trećinama eseja te njegove konačne primjene na konkretnim problemima moderne revolucionarne partije. U zaključnim odlomcima, napori prema kritičkom mišljenju o tradicionalnoj Lenjinovoj koncep-

ciji partije (pogotovo njena unutarnjeg režima: demokratskog centralizma) uglavnom su napušteni te se vraća praktički svim organizacijskim principima boljševičke partije. Iznosena je tek nešto “otvorenija” i “demokratskija” interpretacija tih principa. Svakako je istina da je ova protuslovnost bila dijelom uzrokovana taktičkim uvažavanjem. U to sam vrijeme bio militantan član Komunističke partije, uključen u političku borbu kojoj je jedan od najvažnijih i najosjetljivijih ciljeva bilo upravo proširenje unutarnje demokracije u partiji. Tako se činilo prikladnim prisjetiti se i naglasiti kako su mnogi demokratske elementi Lenjinove teorije i prakse kasnije ograničeni ili likvidirani za vrijeme Staljinove epohe. Puka restoracija tako bi značila raskid s idejama i običajima tadašnje Komunističke partije. Danas mi se ta taktička preokupacija čini daleko manje važnom: ne samo zato što više nisam militant u partiji već i zato što mi je iskustvo pokazalo da će povratak revolucionarnih sila na Zapadu, da ne govorimo o samim komunističkim partijama, biti rezultat mnogih masovnih ustanaka i teorijske odvažnosti – a ne polakog ovladavanja aparatima.

To međutim nije ključna točka. Jer u protuslovlje o kojem sam govorio bilo je uključeno mnogo više od puke političke taktike. Sada sam svjestan da je postojala jedna fundamentalna greška: moja vlastita koncepcija partije kao “totaliteta” ili “preoblikovanja novog društva.” Ova je greška bila povezana s dva teorijska problema koji mi tada nisu bili jasni, no iskustvo klasne borbe u međuvremenu mi je omogućilo da ih shvatim. Prvi se problem ticao odnosa između spontanosti i svijesti: to jest, stvarne dijalektičke pomoću koje proletarijat postaje revolucionarna klasa. U svom sam eseju ispravno polemizirao protiv spontanizma i jakobinizma, nastojeći pronaći konstitutivne elemente takve dijalektike i društvenoj stvarnosti. No tada, u osvit pojave Gramscija, raspoznao sam u opstanku *pred-buržoazijskih elemenata* “kulture” i “intelektualaca” konkretno sredstvo koje će omogućiti radničkoj klasi da pobjegne iz kruga integracije/negacije te iznese vlastitu alternativu kapitalizmu. Masovni pokreti proteklih godina pokazali su naprotiv kako je moguće i nužno okrenuti se budućnosti: *novim kontradikcijama* određenim unutar radničke klase te općenito silama proizvodnje pomoću razvoja samog kapitalizma. Kapitalizam neprestano proizvodi i množi vlastite grobare – društvene sile i potrebna kojima se može graditi njegova revolucionarna alternativa. Ovo ne znači obnovu sponta-

nizma: jer sistem snažno uvjetuje svaki novi razvoj sila proizvodnje te ih čini trajno višeznačnima. No istovremeno kroz ove događaje, mase i njihova materijalna borba postaju stvarna osnova socijalističke revolucije. Podcijeniti njenu dijalektiku, kao što sam ja to učinio u svom eseju, imalo bi fatalne posljedice: counterposition mase nepopravljivo smeteni sindikalizmom ili anarhizmom izvidnici obasjanoj svjetlom teorije. Drugim riječima idealistička koncepcija revolucije i mistička koncepcija partije. Problem naprednih kapitalističkih zemalja današnjice je naprotiv analiza stvarne dijalektike materijalnih sila na kojima može bitaisagrađena revolucionarna alternativa.

Prijevod

Drugi problem, koji je povezan s prvim, tiče se odnosa između partije i masâ. U mom eseju partija ostaje institucionalni vrh revolucijske svijesti, pretpostavljen skršenim masama, sveden na njihovu vlastitu spontanost. Danas sam uvjeren da upravo ova shema predstavlja zapreku svakoj revoluciji na Zapadu. *Ako koegzistira s dezorganiziranom masom, partija neizbježno postaje autoritaran i birokratski apparatus.* Njezina će strategija nužno oscilirati između parlamentarizma i pučizma. Jedini način da se nadvlada ovu shemu jest da se ne samo "promijeni partiju" (demokratizacija unutarnjeg života partije, pravo na tendencije, masovno regrutiranje) već da se uvede posve novi element: radnička vijeća. *Između partije i masa mora postojati treća strana koja posreduje u njihovom odnosu: autonomna i centralizirana politička institucija radničke klase.* Ove se institucije moraju pojaviti diljem društva (tvornice, uredi, škole), s vlastitim strukturama – u kojima partija onda djeluje kao element poticaja i sinteze. Ovdje nemam prostora da razradim svoj argument. Želim samo naglasiti svoje viđenje da je kreativna obnova teme *sovjeta* danas ključna za rješavanje teoretskih i strateških problema Revolucije Zapada. Jedino u tom okviru unutarnji problemi organizacije partije mogu biti riješeni te može konačno doći do raskida s centralističkim tradicijama bez regresije u socijaldemokratskom smjeru. Skupina talijanskih militantnih marksista danas radi na svim ovim temama u osvrtu *II Manifesto*. Gore objavljen esej treba smatrati pred-poviješću ovog istraživanja.

Lucio Magri
siječanj 1970.

Zahvale

Intervju s Georgom Lukácsom izvorno je objavljen u vojvodinskom tjedniku Hét Nap (Subotica). Pitanja su donekle skraćena. Prijevod s mađarskog (c) George Schöpflin.

Esej Toma Nairna dio je većeg tekućeg projekta koji će NLB objaviti u oblik knjige.